

УДК 340.342

*Л. О. Корчевна*, докт. юрид. наук, професор, зав.кафедрою, Відмінник освіти  
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова  
Кафедра конституційного права та правосуддя  
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

## СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНДУЇСТСЬКОГО ПРАВА

Статтю присвячено з'ясуванню природи індуїстського права, висвітленню таких питань, як невіддиференційованість права і релігії індуїзму, джерел права індуїстської общини, вплив мусульманського і англійського панування на індуїстське право, поняття територіального права Індії, рецепція англійського права і належність Індії до сім'ї загального права.

**Ключові слова:** індуїзм, брахманізм, веди, упанішади, буддизм, релігійне право, територіальне право.

**Постановка проблеми.** В процесі становлення та розвитку демократичних принципів правового устрою української держави, особливе місце посідають порівняльно-правові дослідження, які дають можливість розширити бачення явищ правової дійсності, урізноманітнити вирішення спільних для всього цивілізованого світу проблем, використовуючи досвід різних за суттю та змістом правових систем. Однією з таких систем є індуїстське право, під яким розуміють складну і доволі оригінальну сукупність релігійних, філософських і соціальних поглядів, які скорочено іменуються індуїзмом. Актуальність обраної теми наукової роботи пояснюється цілою низкою особливостей, притаманних індуїстському праву та глибокий духовний потенціал цього типу права для держав західного світу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми загальнотеоретичного аспекту індуїстського права та особливості релігійного типу правових систем висвітлюються в працях таких вчених, як: А. Х. Саїдов, М. В. Адамчик, С. А. Токарева, Н. А. Крашеніннікова, Л. А. Луць, В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янова, К. Цвайгерт, А.І. Ковлер. Проте досі багато праць в цьому напрямку носять дещо поверхневий характер, що зумовлює необхідність детальнішого вивчення окремих аспектів індуїстського права та індуїзму.

**Мета статті** полягає у виявленні особливостей індуїстського права, розгляді його основних джерел, аналізі наслідків впливу мусульманського та англійського права на індуїстське право.

**Виклад основного матеріалу.** Індуїстське право – це право общини, яка в Індії і інших країнах Південно-Східної Азії сповідує індуїзм. У сучасній Індії 85 % населення входить до сільської індуїстської общини.

Як і у випадку з мусульманським правом, індуїстське право здатний по-справжньому зрозуміти лише той, хто має хоча б мінімальні загальні уявлення про релігію індуїзму. Індуїзм – це сучасна форма брахманізму.<sup>1</sup>

Веди (букв. знання) – пам'ятники давньоіндійської літератури (кінець II початок I тисячоліття до н.е.). Вони складаються зі збірок текстів, які опрацьовувалися впродовж приблизно дев'яти століть. Ведична література поділяється на декілька груп текстів. Упанішади – одна з груп, вони є завершенням ведичної літератури. Веди для індуїстів – божественне одкровення і джерело їх релігії і права. Зміст вед і релігійний, і філософський. В них містяться гімни, заклинання, молитви, які звернені більш ніж до 30 богів чоловічого роду (бог дощу, вітру, вогню і т.д.).

Упанішади (букв. «заборонене вчення») з'являються в VI ст. до н.е. В них критикувався кастовий устрій та нерівність людей. На сьогодні відомо біля трьохсот різних упанішад. Переважаюча кількість текстів упанішад виникла наприкінці ведичного періоду (біля VIII – VI ст.ст. до н.е.). Остання з упанішад була складена в XIX ст.

<sup>1</sup> Брахманізм – вчення брахманів, індійських священиків – пануюча релігія в Індії, сучасна форма якої – індуїзм. Вчення виникло в XV ст. до н.е. Висвітлюється у Ведах, зокрема в Упанішадах. Головна вимога брахманізму – дотримуватися і поважати принцип кастового устрою. Однак, для брахманізму характерна терпимість щодо інших політичних і теоретичних переконань.







Територіальне право діяло як в президентціях, так і в мофуссиль. В президентціях Бомбей, Калькутта і Мадрас діяли англійські королівські суди, які застосовували англійське право. В інших районах Індії діяли суди, які не були англійськими королівськими судами. Це були суди Ост-Індуської компанії. Ці суди отримали з 1765 року право збирати податки за умови щорічних виплат Імператору (Моголу). Такий стан речей зберігався до 1856 року, коли управління Індією було передано безпосередньо Короні. Щодо питань спадковості, шлюбу, касти і інших інститутів, зв'язаних з релігією, застосовувалися норми індуїстського або мусульманського права; у інших сферах керувалися принципами справедливості і совісті. Ця формула містилася в регламенті 1781 року, яким було запроваджено для провінцій Бенгалія і Орисса вищих судів – з цивільних і кримінальних справ. Ця ж формула була знову повторена в індійському Законі про верховні суди 1861 року [8, с. 345].

Другий період кодифікації індійського права розпочинається з часу прийняття Хартії 1833 року. 53-й розділ Хартії передбачав кодифікацію права. Мало бути підготовлено три кодекси:

- кодекс, який систематизував би норми мусульманського права;
- кодекс, який виклав би норми індуїстського права;
- кодекс, який виклав би норми територіального права. Воно буде застосовуватися в усіх випадках, де неможливо застосовувати мусульманське чи індуїстське право.

Однак, кодифікація зустріла опір з боку юристів загального права. Лише в другій половині XIX століття в Індії приймається низка кодексів і законів, які ґрунтувалися на концепціях англійського права [8, с. 347; 4, с. 467-469]. В 1861 році була проведена судова реформа на території усєї Індії. Судді, виховані в дусі загального права, ще повніше здійснили рецепцію, розпочату законодавцем. Було визнано, що під принципами «справедливості і совісті» необхідно розуміти норми англійського права. В 1887 році Судовий комітет Таємної ради, який контролював в значенні вищої інстанції здійснення правосуддя в Індії, кінцеве констатував: «Справедливість і совість необхідно тлумачити, в цілому, так, як це зроблено в нормах англійського права» [8, с. 347-348].

Кодекси Індії – це кодекси загального права. Офіційно діє правило прецеденту. З 1845 року в Індії публікуються збірки судових рішень. З 1861 року публікація офіційних збірників стала розглядатися як один з обов'язків адміністрації.

Істотно й те, що в Індії ніколи не було спеціальних судів по застосуванню права справедливості (як в Англії суди лорда-канцлера). Одні й ті суди завжди застосовували одночасно і загальне право, і право справедливості. Тож, Індія зв'язана з загальним правом і концепцією права, і технікою права, і ідеєю «верховенства права».

Після проголошення незалежності Індії (1947 р.), Конституція цієї держави скасувала систему каст і затвердила світський характер держави (1950 р.). Стаття 15 Конституції забороняє дискримінацію на підставі кастової належності і гарантує «основні права» громадян.

Стаття 44 Конституції передбачила видання єдиного Цивільного кодексу для всіх громадян Індії. Стаття 372 Конституції підтвердила, що створене раніше право залишається чинним. Індія залишилася у складі Британської співдружності і в сім'ї загального права.

Згідно з Конституцією Індії, рішення Верховного суду цієї країни є обов'язковими прецедентами для нижчих судів. До Верховного суду можна звертатися, коли порушені «основні права» громадян [9, с. 219-226].

Яким є співвідношення нового і традиційного права Індії? Ось думка з цього приводу Р. Давіда і К.-Ж. Спінозі: «Законодавець в змозі розчерком пера скасувати режим каст, дозволити шлюби між особами, що належать до різних каст, замінити традиційні збори каст зборами сел. Але законодавець не в змозі за один день змінити звички і світогляд, що мають вікові коріння і зв'язані з релігійними віруваннями. 80 % індусів, що живуть в селах, зовсім не дотримуються нових законів, вони продовжують жити так, як жили їхні предки; управління ними і правосуддя здійснюються обіч офіційних органів на основі традиційних і добре їм відомих звичаїв» [8, с. 342].



**Висновки.** З приведеного вище аналізу можна зробити деякі загальні висновки. Сучасне право Індії і країн Південно-Східної Азії є різноджерельним (шастри індуїзму: дхарма, артха, кама; звичай, закон, судова практика (прецедент)). Вище місце в ієрархії джерел права посідає судова практика, узгоджена зі справедливістю, неупередженістю і добросовісністю. Оскільки вченням про справедливість є дхарма, то стає очевидним не минуший вплив на сучасне право Індії дхармашастр. Цим самим індуїстське право солідаризується з мусульманським правом, в ієрархії джерел якого вище місце посідає правова доктрина (іджма). Вестернізація індуїстського права не вплинула на субсидіарний характер позитивного права.

### Список літератури

1. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
2. История философии. – Пер. с чеш. – М.: Мысль, 1991. – 590 с.
3. Мир философии: Книга для чтения. В 2-х ч. Ч.1. Исходные философские проблемы, понятия и принципы. – М.: Политиздат, 1991. – 672 с.
4. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2-х тт. – Т.1. – Основы. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 480 с.
5. Куценков А. А. Эволюция индийской касты. – М., 1983. – 298 с.
6. Зубов А. Б. Ливан, Индия, Таиланд: опыт политико-культурного сопоставления форм восприятия представительной демократии // Политическая культура стран ислама. – М., 1981. – Вып.1. – 157 с.
7. Кудрявцев М. К. Кастовая система в Индии. – М., 1992. – 494 с.
8. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В. А. Туманова. – М.: Междунар. отношения, 1996. – 400 с.
9. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 840 с.

Стаття надійшла 16.09.2015 р.

*Л. А. Корчевная*, докт. юрид. наук, профессор, заведующая кафедры  
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова  
Кафедра конституционного права и правосудия  
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

## СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНДУИСТСКОГО ПРАВА

### Резюме

Статья посвящена определению природы индуистского права, освещению таких вопросов, как неотдифференцированность права и религии индуизма, источников права индуистской общины, влияние мусульманского и английского господства на индуистское право, понятие территориального права Индии, рецепция английского права и принадлежность Индии к семье общего права.

**Ключевые слова:** индуизм, брахманизм, веды, упанишады, буддизм, религиозное право, территориальное право.

*L. O. Korchevna*, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of Department  
Odessa I. I. Mechnikov National University  
the Department of Constitutional Law and Justice  
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

## SPECIFIC PECULIARITIES OF HINDUISITC LAW

### Summary

The article is devoted to clarify the nature of Hinduistic law, covering issues such as law and ner-differentiation of the Hinduistic religion, the sources of law of the Hinduistic community, the influence of the Muslim and British rule in the Hinduistic law, the concept of territorial rights in India, reception of English law and belonging to the Indian family of common law.

**Key words:** Hinduism, Brahmanism, the Vedas, the Upanishads, Buddhism, the religious right, the territorial law.

## КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

---

УДК 342.7

*О.В. Білоскурська*, канд. юрид. наук, доцент, доцент  
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича  
Кафедра публічного права  
Пр. Незалежності, 58/25, Чернівці, 58005, Україна

### ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА З ОКРЕМИМИ КАТЕГОРІЯМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

В статті досліджуються питання взаємозв'язку конституційних обов'язків і відповідальності, законних інтересів, правосвідомості та правової культури. Визначено основні аспекти їх взаємодії.

**Ключові слова:** конституційні обов'язки, відповідальність, законні інтереси, правосвідомість, правова культура

**Постановка проблеми.** В сучасній юридичній науці доволі змістовно окреслені та розвиваються окремі категорії, що визначають характер та динаміку різноманітних правовідносин в державі, виступають суттєвими факторами стабільності суспільства. Серед таких правових категорій доцільно звернути увагу на конституційні обов'язки людини та громадянина, які, на нашу думку, є взаємопов'язані не тільки з категорією прав людини, а також з відповідальністю, законними інтересами, правосвідомістю та правовою культурою. Вивчення питання взаємозв'язку конституційних обов'язків із вказаними категоріями та визначення основних аспектів їх взаємодії сприятиме з'ясуванню основних закономірностей їх взаємовпливу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Значну увагу дослідженням проблематики конституційних обов'язків приділили такі вчені, як М. Вітрук, Л. Воеводін, Б. Ебзєєв, А. Колодій, В. Лучін, Г. Мальцев, В. Масленніков, М. Матузов, В. Погорілко, А. Олійник, Б. Топорнін, П. Рабінович, М. Савенко, Ю. Тодика, М. Хавронюк та інші. Серед конституціоналістів, що здійснили внесок у розробку питань конституційної відповідальності доцільно виокремити Н. Батанову, Н. Боброву, Т. Зражевську, О. Майданник, М. Строгович. Серед науковців, які досліджували категорію законних інтересів вагомий внесок здійснили В. Горбунов, А. Ільних, О. Коробова, О. Малько, М. Матейкович, М. Першин, Т. Пікуля, В. Сіренко, В. Субочев. До числа вчених-науковців, що розглядали проблеми формування правосвідомості та правової культури особи відносяться Л. Макаренко, Н. Оніщенко, В. Тацій, Ю. Тодика, М. Томашевська та інші. Зазначені категорії конституційного права досліджувалися самостійно, вивчення ж діалектики взаємозв'язку зазначених категорій не було предметом детального дослідження у науковій сфері. Саме такий аспект визначає актуальність запропонованої наукової публікації.

**Метою статті** є дослідження питання взаємозв'язку конституційних обов'язків з окремими категоріями конституційного права та визначення основних аспектів їх взаємодії.

**Виклад основного матеріалу.** Конституційні обов'язки визначають необхідність діяти в межах закону, вибирати вид своєї поведінки і, як наслідок всього цього, можливість користуватися різного роду соціальними благами. Саме за рахунок конституційного закріплення обов'язків фактично розкриваються ті основні принципи взаємовідносин між державою та особою, які на певному етапі держава вважає необхідними, корисними, доцільними для її нормального функціонування і для життєдіяльності та розвитку суспільства загалом. Провідні науковці сучасності наголошують, що обов'язки виступають таким же необхідним елементом правового регулювання, як і права, вони іманентні будь-якому правопорядку і пов'язують як демократичну соціальну правову державу, так і особу [1,

12]. Конституційні обов'язки виконують спеціальні функції, здійснюють певний вплив на систему юридичних обов'язків в якій посідають особливе місце, визначають характер усіх інших юридичних обов'язків, які закріплюються галузевим законодавством та виступають гарантією додержання конституційних прав людини та громадянина. Відповідно доцільно, щоб суб'єкти конституційних правовідносин належним чином виконували обов'язки, що передбачені Основним Законом, оскільки їх невиконання може завдати шкоди іншим учасникам конституційно-правових відносин. Тому суспільство і держава зацікавлені у належній реалізації конституційних обов'язків, а їх невиконання чи неналежне виконання має своїм наслідком відповідальність. В свою чергу, держава, шляхом видання відповідних нормативно-правових актів повинна передбачати способи, що спонукатимуть до додержання або ж виконання конституційних обов'язків, застосовувати заходи впливу до суб'єктів, які ухиляються від їх виконання. Тобто необхідно створювати умови та засоби, що сприятимуть людині добросовісно виконувати свої обов'язки або ж спонукатимуть до їх виконання через примус.

Одним із засобів забезпечення виконання та додержання конституційних обов'язків виступають відповідальність і санкції норм чинного законодавства. Як наголошується в науковій юридичній літературі, «найбільш суттєвим для обов'язків є відповідальність, яка є соціально-правовим фактором, чинником, який, з одного боку, зв'язує зобов'язаного суб'єкта існуючим правопорядком, а з іншого – стимулює його активність, забезпечує неухильне виконання обов'язків» [2, 141]. Всюди, де мова йде про обов'язки та їх виконання, – звертає увагу М. Строгович, – неминуче присутня відповідальність за належну їх реалізацію [3, 72]. При цьому, як зауважують окремі науковці, відповідальність особи не співпадає з конституційними обов'язками, це – загальний конституційний обов'язок добросовісно додержуватися та виконувати встановлені Основним Законом громадянські обов'язки та користуватися правами і свободами у повній відповідності з їх цільовим призначенням та юридичним змістом. Щодо конституційних обов'язків, то це матеріалізована юридична форма вираження відповідальності особи, її конкретизації в найбільш важучих для суспільства сферах соціальної дійсності [4, 213]. Також додамо, що відповідальність, як і обов'язок, являє собою певний механізм взаємозв'язку особи та суспільства.

У науковій юридичній літературі є досить поширеним твердження, що «позитивний» характер є особливою властивістю конституційної відповідальності, тобто конституційна відповідальність знаходить свій прояв головним чином у позитивній спрямованості. Позитивна відповідальність спрямовує соціальні суб'єкти на необхідність співвідносити свою поведінку з вимогами законності. Вона передбачає оцінку поведінки, коли конкретні вчинки суб'єктів співвідносяться з тими необхідними нормативами, які закріплені в конституційних приписах. Як видається, основою позитивної відповідальності є співвідношення та взаємодія інтересів особи з інтересами суспільства в цілому, усвідомлення людиною своєї ролі та місця в суспільстві, узгодження своїх вчинків із своїми обов'язками.

На нашу думку, суть позитивної відповідальності при виконанні конституційних обов'язків полягає в усвідомленні громадянами змісту та значення своїх конституційних обов'язків, у свідомому їх виконанні. Якщо обов'язки усвідомлено, то вони виступають вже не як примусове, а як внутрішньо належне. Людина остаточно розуміє, що вона повинна чинити саме так, оскільки саме така поведінка відповідатиме її людській сутності, інтересам держави, інших людей. Позитивна відповідальність, на відміну від негативної, не тимчасова і не примусова, а постійна, добровільна і глибоко усвідомлена відповідальність особи за свою поведінку в теперішньому і майбутньому за належне виконання своїх юридичних обов'язків і громадянського обов'язку [5, 108]. Суб'єктивна правова відповідальність, містить узагальнену орієнтацію особи на необхідність співвідносити свою поведінку в сфері правового регулювання з правовими принципами, нормами, цінностями і оціночними поняттями, будувати цю поведінку у відповідності з ними. Таке відношення характеризується свідомим і добровільним виконанням своїх правових обов'язків [6, 27].

Б. Ебзеєв визначає позитивну конституційну відповідальність як відображення об'єктивного характеру взаємовідносин держави і особи, громадян між собою та з різно-



манітними соціальними структурами з точки зору свідомого здійснення висунутих до них взаємних вимог, що виражаються в праві у формі юридичних обов'язків [4, 214]. Як видається, таке тлумачення відповідальності дає змогу відобразити цю конституційну категорію виходячи за межі існуючих уявлень про відповідальність як про кару чи покарання. Так, в ч. 1 ст. 68 Конституції України відповідальність сформульована в її позитивному розумінні – як обов'язок людини і громадянина додержуватися Конституції України та законів України.

В науковій юридичній літературі існують різні підходи визначення підстав конституційної відповідальності. Так, Н. Колосова стверджує, що для настання конституційної відповідальності є необхідним порушення лише тих принципів і норм, що закріплюють конституційні обов'язки і права, які забезпечені санкціями. ...Конституційна відповідальність – це необхідність настання небажаних наслідків за невиконання (неналежне виконання) суб'єктами права своїх конституційних обов'язків і за зловживання своїми конституційними правами [7, 8]. О. Майданник зауважує, що підставою для притягнення до конституційно-правової відповідальності громадян України, їх об'єднань, іноземних громадян та осіб без громадянства має бути порушення ними норм Конституції України, законів України, інших правових актів, що є джерелами конституційного права та передбачають обов'язки зазначених осіб та об'єднань [8, 95]. Так, громадяни України, іноземці та особи без громадянства повинні нести таку відповідальність, зокрема, коли вони, реалізуючи конституційне право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23 Конституції України), завдають шкоди правам і свободам інших людей, а також у разі невиконання ними своїх конституційних обов'язків (ст.ст. 51, 65–68 Конституції України).

Слід додати, що конституційна відповідальність передбачає можливість застосування покарання з боку держави у випадку вчинення конституційного делікту, що означає негативну оцінку протиправної поведінки, дисциплінує суб'єктів конституційних правовідносин, сприяє належному виконанню ними своїх обов'язків. В свою чергу, міра відповідальності за невиконання чи не додержання конституційних обов'язків не може встановлюватися довільно. Загалом, вона повинна бути еквівалентна ієрархії конституційних цінностей, а також меті, яка була передбачена при закріпленні обов'язків людини і громадянина в Конституції України.

На сьогодні існує можливість також дослідити взаємозв'язок конституційних обов'язків та законних інтересів, що дозволить зосередити увагу на найбільш вагомим спільним аспектах зазначених категорій. Законні інтереси розширюють правові можливості людини, збагачують правовий статус особи, використовуються з метою додаткового забезпечення різноманітних потреб людини, громадянина і «впливають на координацію існуючих в суспільстві обов'язків» [9, 166]. В науковій юридичній літературі у вузькому трактуванні законні інтереси розглядають, як інтереси, що не отримали прямого вираження та закріплення в юридичних правах та обов'язках [10, 183]. В. Субочев вважає, що «законний інтерес – це прагнення суб'єкта користуватися певним соціальним благом і в окремих випадках звертатися за захистом до компетентних органів з метою задоволення не суперечливих нормам права інтересів, що у визначеній мірі гарантується державою у вигляді юридичної дозволеності, відображеної в об'єктивному праві або такої, що впливає з його загального змісту» [9, 87–88.]. Істотним моментом на який звертають увагу науковці – це є гносеологічний зв'язок законних інтересів із прагненнями суб'єкта користуватися благами, що спрямовані на задоволення інтересів та оформлені нормами конституційного права. Такий зв'язок, на нашу думку, виступає однією із зв'язуючих ланок законних інтересів і конституційних обов'язків, оскільки, категорія останнього в науковій літературі трактується як встановлена, гарантована, забезпечена державою необхідність поведінки людини і громадянина в інтересах суспільства, держави та інших осіб, в межах і порядку, передбачених Конституцією України щодо створення, набуття та захисту суспільних і власних благ [11, 35]. Таким чином, центральною складовою при визначенні законних інтересів та конституційних обов'язків є категорія «благо», лише в одному випадку благо виступає як об'єкт до якого прагне особа, а в іншому як об'єкт, що створюється в результаті дії певного суб'єкта.